

DE VERBORGEN RELIGIE VAN DE MARKT

Door: Franz Hinkelammert

Men heeft mij gevraagd een bijdrage te willen leveren aan een analyse van de situatie in Latijns-Amerika en daaraan de vraag verbonden, dat in het perspectief van economie en theologie te doen.

Ik heb bedacht dat wellicht de beste manier dat te doen is, met een korte analyse van de situatie van de buitenlandse schuld van Zuid-Amerika te beginnen, met daarop aansluitend enige beschouwingen vanuit een theologisch gezichtspunt. Misschien kan ik tot slot nog ingaan op de vraag, wat eigenlijk de crisis van het historisch socialisme - zoals die nu in Oost-Europa zichtbaar wordt - voor gevolgen zou kunnen hebben voor Latijns-Amerika. Ik geloof dat het gevolgen zijn waaraan we zeker aandacht dienen te besteden.

Maar ik wil toch met het centrale en meest dringende probleem dat Latijns-Amerika heeft, beginnen. Het probleem dat door zijn dringende aard het meest zichtbaar is. En dat is naar mijn mening de situatie van de buitenlandse schuld van Latijns-Amerika. Een buitenlandse schuld, die een lange ontstaansgeschiedenis achter zich heeft en beslist niet het produkt is - zoals men dat noemt - van de oliecrisis. Het is in geen geval de oliecrisis die zo'n bijzonder grote betekenis voor de buitenlandse schuld van Latijns-Amerika heeft. Die buitenlandse schuld van Latijns-Amerika is in feite een

historisch fenomeen. Schuldenlastprocessen doen zich voortdurend voor. Ze worden op de een of andere manier opgelost en breken dan weer opnieuw uit. In feite gaat het inmiddels om de vierde grote schuldenlast-cyclus van de Latijnsamerikaanse economie. En de schuldenlast-cyclus van deze economie loopt parallel aan de lange termijn cycli van de conjunctuurontwikkeling.

Cyclisch

We hebben in de kapitalistische economie sedert ongeveer tweehonderd jaar te maken met een cyclische ontwikkeling die zich niet alleen manifesteert in cycli die tien jaar of acht jaar duren, maar die ook zichtbaar wordt in een lange termijncyclus die vijftig jaar bestrijkt: vijftwintig jaar een stijgende curve, vijftwintig jaar een dalende. Als we van deze cyclus uitgaan, zullen we in Latijns-Amerika zien dat de schuldenlastprocessen deze cyclus volgen. En de grote cycli gaan derhalve hand in hand met de grote economische crises van de wereld-economie en die grote crises hebben daarom óók een cyclisch verloop van ongeveer vijftig jaar. In de dertiger jaren van de vorige eeuw is er een grote wereldwijde economische crisis, en er is er opnieuw één in de zeventiger, tachtiger jaren van die eeuw. Dat gebeurt opnieuw in déze eeuw: een crisis in de dertiger jaren en een volgende crisis in de zeventiger jaren van deze eeuw.

Nu zijn deze crisismomenten steeds de momenten van de hoogste schuld. Dat wil zeggen dat er tot op het moment van het uitbreken van deze crises voortdurend sprake is van

een toename van de schuld. Op het crisis-moment breekt de schulden crisis uit en dan vertoont de cyclus een dalende lijn en wordt de schulden crisis op de een of andere manier opgelost. Tot nu toe - in de geschiedenis van Latijns-Amerika - is dat altijd gebeurd door een vergaande kwijtschelding van de schuld. Misschien is dat te sterk geformuleerd, laat ik zeggen, door een schuldliquidatie. De schulden zijn dan geliquideerd en aan het eind van de cyclus zijn ze weer klein. De schulden zijn nooit betaald, ze zijn weer klein en een nieuwe schulden-crisisperiode begint.

De eerste schuldencyclus begint met de onafhankelijkheidsoorlogen van de vorige eeuw. De crisis breekt in de jaren dertig van die eeuw uit, er wordt op een of andere manier een oplossing gevonden tot in de vijftiger jaren, dan neemt de schuldenlast weer toe tot in de jaren zeventig. In de zeventiger jaren ontstaat dan weer een schulden crisis, die gaat weer voorbij, dan begint een nieuwe schuldperiode die tot in de dertiger jaren van deze eeuw voortduurt. De dertiger jaren zijn vervolgens de jaren van de grote moratoria. Er is een lage schuld tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog en dan begint het schuldenlastproces dat nu in een crisis verkeert.

Interventies

Het ontstaan van crises in schuldenlastprocessen is dus oude koek. Ik bedoel daarmee dat crises altijd al deel hebben uitgemaakt van de lange termijn cycli van de economie. Deze keer hebben we echter met een schulden-

crisis te maken, waarbij de banken op een manier reageren zoals ze tot nog toe nog nooit hebben gereageerd, namelijk met een absolute weigering de schulden te liquideren.

Men heeft het al eens eerder met dit soort reacties geprobeerd. Dat gebeurde in de jaren zeventig van de afgelopen eeuw, toen militaire interventies ter inning van de buitenlandse schuld op de schulden crisis volgden.

De militaire interventies in Nicaragua bijvoorbeeld zijn grotendeels het resultaat van de schulden crisis van de jaren zeventig zodat er in de jaren tachtig en negentig steeds militaire interventies plaats zullen vinden. Na de dertiger jaren zien we ook dit soort militaire interventies ter invordering van de buitenlandse schuld, zoals in Haïti. Maar in de loop van de dertiger jaren worden moratoria van praktisch alle Zuid Amerikaanse landen aanvaard. Van Brazilië, Argentinië, Chili.

Het eerste grote moratorium dat in de dertiger jaren werd aanvaard, was dat met Nazi-Duitsland. Kort na de machtsovername door de nazi's werd het eerste moratorium verleend. Klaarblijkelijk moeten er eerst bepaalde toestanden ontstaan voordat moratoria geaccepteerd worden. Democratische regeringen hebben het daar erg moeilijk mee.

In de zeventiger jaren doet zich een dergelijke crisis voor en die komt naar buiten in 1982 op het moment dat Mexico niet langer in staat is zijn schulden te betalen. Het onvermogen van Mexico zijn schulden te betalen leidt dan tot een liquiditeitscrisis van

practisch alle Zuidamerikaanse landen. En dat zelfde verschijnsel doet zich dan voor in de overige delen van de Derde Wereld. Pogingen tot moratoria te komen worden van den beginne af aan afgewezen en dan begint de politiek van de schuldaflossing, die het einde betekent van de Latijnsamerikaanse ontwikkelingseconomieën.

Ter toelichting: de vijftiger en zestiger jaren van deze eeuw zijn jaren van een economische stijl die door ontwikkeling wordt gekenmerkt. En in plaats van deze ontwikkelingseconomieën ontstaan in de tachtiger jaren uitgesproken schuldbetalingseconomieën. Het ontwikkelingskarakter verdwijnt volledig uit de economische politiek van Latijns-Amerika. Verdwijnt zelfs uit de taal. In de tachtiger jaren heeft over 'ontwikkeling' spreken al een radicale bijklank gekregen. De taal van de tachtiger jaren is de taal van de markt. Markt, marktwetten, schuldbetalingswetten. En een wet moet nu eenmaal toegepast en ook werkelijk uitgevoerd worden. En dan begint het aflossen van de schuld!

Ontwikkelingshulp

De ontwikkelingseconomie van de vijftiger en zestiger jaren illustreert tegelijkertijd een periode waarin men in de geïndustrialiseerde landen over ontwikkelingshulp spreekt. Geïndustrialiseerde landen geven ontwikkelingshulp. Dat speelt zich af in de vijftiger en zestiger jaren. Deze ontwikkelingshulp - dat wil zeggen, dat wat men ontwikkelingshulp noemt - is voor het overgrote deel geen ontwikkelingshulp maar een kredietver-

lening. Zodat - om precies te zijn van 1948 tot 1950 - een voortschrijdend proces van groei van de buitenlandse schulden van Latijns-Amerika begint. Het schuldenlastproces begint dus in deze jaren. De oliecrisis breekt pas in 1974 uit. Rond 1970 heeft Latijns-Amerika al een buitengewoon hoge buitenlandse schuld. De rentebetalingen zijn dan al net zo hoog als de winstoverdrachten van het buitenlandse kapitaal.

De totale buitenlandse schuld bedraagt in deze periode al ongeveer 200 procent van de export, precies gezegd 170 à 180 procent van de export. Het is wellicht het duidelijkst deze schuld niet te berekenen in dollars-omdat we te maken hebben met een hoge inflatie van de dollar in de vijftiger en zestiger jaren - maar weer te geven in relatie tot de jaarlijkse export van Latijns-Amerika. Wanneer we van deze jaar- export uitgaan kunnen we ons beter voorstellen hoe het schuldenlastproces verloopt.

Aan het eind van de Twee Wereldoorlog is de buitenlandse schuld laag: één derde van de jaarexport. Aan het einde van de jaren zeventig hebben we een buitenlandse schuld die bijna het dubbele bedraagt van de jaarlijkse export en thans hebben we een schuld die bijna vier en een half maal zo hoog is als de jaarlijkse export. We hebben dus van 1950 tot 1970 te maken met een vervijfvoudiging van de buitenlandse schuld. Van 1970 tot 1990 een verdrievoudiging van de buitenlandse schuld. Men moet er dan natuurlijk rekening mee houden, dat de schuld in 1970 veel hoger is, zodat de toename van 1970 tot 1990 enorm veel groter is dan daarvoor. Maar ook relatief gezien is het schuldenlastpro-

ces een doorlopend proces en niet een product van de oliecrisis. Dat in de eerste plaats.

En ten tweede het volgende: Wát wordt eigenlijk gefinancierd door de credieten die nu continu naar Zuid-Amerika stromen? Hier komt men ook weer een algemeen verbreid vooroordeel tegen. Men denkt in het algemeen dat met geleend kapitaal import wordt gefinancierd die door export niet kan worden betaald. In werkelijkheid is dat niet zo: Latijns-Amerika heeft bijna doorlopend meer geëxporteerd dan geïmporteerd. En heeft derhalve zijn import niet met leningen gefinancierd. Wanneer we het totaal van alle importen van 1950 tot heden bij elkaar tellen heeft Latijns-Amerika een exportoverschot van meer dan 80 tot 100 miljard dollar. De export van Latijns-Amerika tendeert naar een overschot, we hebben echter met een wisselende, een schommelende ontwikkeling te maken: er zijn jaren waarin er een tekort is op deze vergelijking die men de handelsbalans pleegt te noemen, en er zijn jaren waarin er een overschot is. Maar wanneer we op de trend letten, dan zien we dat de trend is dat aanzienlijk meer geëxporteerd dan geïmporteerd wordt. En voor de vijftiger en zestiger jaren geldt dat ongeveer evenveel geëxporteerd werd als geïmporteerd. Dat wil zeggen, dat het antwoord op de vraag waaraan buitenlandse credieten worden besteed niet ligt in de onmogelijkheid de import te betalen.

Winstoverdrachten

Wanneer we dan opnieuw de vraag stellen: wat is er nu eigenlijk gefinancierd met behulp

van de buitenlandse leningen, is er maar één antwoord: in de vijftiger en zestiger jaren zijn dat overwegend de winstoverdrachten van het buitenlandse kapitaal en de winstoverdrachten van het nationale kapitaal, we noemen dat kapitaalvlucht. Maar in de vijftiger en zestiger jaren is de kapitaalvlucht aanzienlijk kleiner dan de overdrachten van het buitenlandse kapitaal. Dat wil zeggen, winsten die op de binnenlandse markten van Latijns-Amerika worden gemaakt en daarom in nationale valuta ter beschikking komen, moeten in deviezen worden betaald en deze betalingen veroorzaken een voortdurende afvloeiing van deviezen, die uit een exportoverschot niet gefinancierd kan worden. De deviezenbetalingen zijn veel hoger dan het exportoverschot en moeten dan met leningen gefinancierd worden.

De buitenlandse schuld van Latijns-Amerika is dus heel nauw verbonden met het buitenlandse kapitaal dat daar werkt, en dat is heel duidelijk te zien in de vijftiger en zestiger jaren. In de vijftiger en zestiger jaren raakt de buitenlandse schuld in een opgaande spiraal, die een steeds krachtiger groei vertoont. Vanaf de zeventiger jaren zijn de rentelasten al groter dan de winstoverdrachten. Ze stijgen dan buitengewoon snel en aan het einde van de zeventiger jaren bevinden we ons al in een situatie waarin de rentelasten ongeveer vijftien keer zo hoog zijn als de winstoverdrachten. Daarbij komt dat in de tachtiger jaren de handelsbalans in ongeveer zes à zeven opeenvolgende jaren een tekort vertoont en er een excessieve rentestijging volgt. Vanaf 1978 stijgt de rente van ongeveer 5 tot 25 procent en daalt dan langzaam weer naar 15

procent. Thans schommelt het rentepercentage rond de 12 à 13 procent; er moet dus een buitengewoon hoge rente betaald worden. En deze hoge rentestand leidt ertoe, dat de totale rente - die in deze omvang nooit uit een overschot op de betalingsbalans kan worden betaald - door nieuwe leningen moet worden gefinancierd, zodat de nieuwe toevoer van credieten enorm stijgt.

En we bevinden ons dan in 1982 in een situatie waarin de banken niet langer bereid zijn rentebetalingen door nieuwe leningen te financieren. Dat is in 1982, het moment waarop de Verenigde Staten aan het grootste bewapeningsproject van hun geschiedenis beginnen, daardoor een enorm tekort op hun betalingsbalans veroorzaken en dit tekort nu zelf op de internationale financiële markten moeten gaan financieren. Hoe meer ze dat echter doen, hoe meer zij de landen van de Derde Wereld van de financiële markten wegdrücken, zodat die daar niet meer aan bod kunnen komen. En dat is dan het moment waarop de Verenigde Staten de Derde Wereld als kapitaalner veranderen en de Derde Wereld in een betalingscrisis belandt en vanaf 1982 is er dan een betalingscrisis waarin de banken weigeren aanvullende leningen te verstrekken.

Dit betekent voor de Latijnsamerikaanse landen dat zij hun hele economie moeten herstructureren. Zij moeten, omdat zij hun export niet kunnen verhogen of slechts beperkt verhogen kunnen en zeker op jacht zijn naar export, een strijd voeren om exportorders te bemachtigen. Zij moeten, zij hebben geen andere keus, hun import ingrijpend beperken. Voor de helft. Gemiddeld

moeten zij hun import met ongeveer dertig procent beperken, met als gevolg dat zij al hun investeringen moeten beperken en nu ook al hun binnenlandse uitgaven - die alleen mogelijk waren bij een bepaald importniveau - moeten reduceren. Zo moeten ze een overschot op de betalingsbalans creëren, waarmee de rente van de schulden kan worden betaald.

Afbetalings-ekonomie

Dat is de ommekeer van de ontwikkelingseconomie naar de schuldbetalingseconomie. Er ontstaan geheel nieuwe criteria met betrekking tot de economie. In de vijftiger en zestiger jaren is het criterium - meer of minder, maar wel een basiscriterium - de geldstromen zo te leiden dat de ontwikkeling van de landen gegarandeerd is. Nu doet een heel ander criterium opgeld: de uitgaven en inkomsten zó te sturen, dat een maximum aan rente betaald moet worden, een maximale afvloeiing van deviezen gecreëerd wordt. Zo ontstaan deviezen-producerende samenlevingen.

En vandaar dat - na 1982, na de algemene economische crisis die in Zuid-Amerika uitbreekt, een crisis van werkloosheid, een crisis van in snel tempo dalende lonen en een crisis van het moeten prijsgeven van de sociale voorzieningen - de economische ontwikkeling ineens stort, en nu, heel eenzijdig, in naam van de zogenaamde structurele aanpassingen, alleen nog voor de export relevante sectoren ontwikkeld worden en alleen daarin geïnvesteerd wordt. Dat alles onder voorwaarde dat het relevant is voor de export en met het oogmerk de import te minimaliseren. En daaruit komt nu het positieve

saldo voort, het enorm positieve overschot waarvan Latijns Amerika vanaf 1982 tussen de twintig en dertig miljard dollar aan de schuldeisende landen betaalt. Dat wil zeggen dat het onderontwikkelde continent dan begint met een reusachtige betalingsoperatie. Twintig tot dertig miljard dollar: dat betekent dat iedere drie jaar het totale bedrag van het Marshallplan, dat voor West-Europa werd gemaakt, aan de schuldeisende landen wordt betaald. Bij het Marshall-plan ging het om een bedrag van om en nabij 14 miljard dollar, omgerekend naar de huidige dollarkoers is dat 60 tot 70 miljard dollar. Latijns-Amerika betaalt iedere drie jaar een Marshallplan aan de schuldeisende landen.

Maar het betaalt slechts de helft van wat het eigenlijk zou moeten betalen. Het zou iedere anderhalf jaar een Marshallplan moeten betalen, want zo zit rentebetaling nu eenmaal in elkaar. Het resultaat is dat Latijns-Amerika, hoewel het al zijn economische activiteiten op betaling van zijn schulden heeft gericht, slechts de helft van de rentetermijnen die vervallen werkelijk betalen kan. De aflossing van de schuld wordt overigens niet betaald. Dat betekent wel dat de niet betaalde rente telkens gekapitaliseerd wordt als nieuwe schuld en bij het bestaande bedrag gevoegd wordt, zodat we vanaf 1982 toen deze uitzonderlijk hoge bedragen werden overgemaakt met een zeer snelle groei van de buitenlandse schuld te maken hebben. In 1982 bedraagt de buitenlandse schuld van Latijns-Amerika ongeveer 280 miljard dollar, nu is dat bedrag al gestegen tot 420 miljard dollar. En daar is een bedrag van 140 miljard dollar bijgekomen, dat niet alleen leningen voor de banken

van Latijns-Amerika betreft, maar waarbij het heel eenvoudig om kapitalisering gaat van rente die niet betaald kan worden. Dat heeft echter tot gevolg dat de renteschulden ook hoger worden, zodat we vandaag de dag van een werkelijk schulden-automatisme in Latijns-Amerika kunnen spreken.

Afhankelijk

Omdat slechts een deel van de verschuldigde rente werkelijk betaald wordt, wordt als gevolg van de kapitalisering van de niet betaalde rente het totale bedrag van de schuld voortdurend verhoogd en dat met een hoog groeipercentage. Het groeipercentage van de buitenlandse schuld bedraagt op dit moment tussen de 5 en 6 procent per jaar, zonder dat er geld ter beschikking komt. Het gaat alleen nog om kapitalisering van niet betaalde rente. Gezien de weigering van de banken het een of andere compromis te sluiten of alleen schijncompromissen te accepteren, moeten we rekening houden met het op lange termijn voortbestaan van dit schulden-automatisme. Dat leidt tot een situatie waarin Latijns-Amerika ten opzichte van de schuldeisende landen steeds afhankelijker zal worden. Het schulden-automatisme laat zien dat de schuld niet te betalen is, het is juist het produkt van de onbetaalbaarheid van de schulden. Rente die niet betaald kan worden wordt gekapitaliseerd. Dat is puur fictief: de groei van de schulden is een fictieve groei, omdat immers verplichtingen die niet betaald kunnen worden gekapitaliseerd worden. Dat is totaal leeg. Maar de onbetaalbaarheid van de schulden, leidt er niet toe dat men de schulden ook niet hoeft

te betalen. Dat leidt er toe dat uit het onvermogen te betalen een absolute afhankelijkheid voortkomt.

Men slaagt er niet in met geld werkelijk te betalen, omdat iedere betaling die men doet steeds weer een klein deel is van wat men zou moeten betalen en ook niets anders kan zijn dan dat. Men raakt in een toestand van totale afhankelijkheid, afhankelijk van hetgeen door de internationale banken, door het I.M.F., door de Wereldbank etc, etc wordt gedicteerd en waardoor geen alternatieven voorhanden zijn. Latijns-Amerika heeft niets te vertellen over dat wat beslist wordt over zijn economische en zijn betalingspolitiek - althans bijna niets.

Dat leidt tot een volstrekt absurde situatie. De zogenaamde economische - en ontwikkelingshulp van de vijftiger en zestiger jaren is betaald met het opofferen van alle economische ontwikkeling van alle economische zelfstandigheid. Dat wil zeggen: Economische hulp wordt met vernietiging van de economie, ontwikkelingshulp met de vernietiging van de ontwikkeling betaald. En dat leidt natuurlijk tot een economisch absurdum, maar ook tot een menselijk absurdum. Hongerlijdende volken moeten dat wat zij nog bezitten inleveren bij volken die meer dan genoeg te eten hebben en die volgegeten volken menen dan dat zij de hongerende volken helpen door hun voedingsmiddelen op te kopen. En ze kopen die op met rente die ze nog te vorderen hebben via zogenaamde ontwikkelingshulp. Dat is óók menselijk absurd, niet alleen economisch absurd. Dat brengt me er toe me af te vragen wat buitenlands kapitaal in wezen voorstelt.

Buitenlands kapitaal heeft de neiging een oneindige prijs te hebben. Er bestaat geen redelijke prijs die men nog zou kunnen noemen tegenover zulk buitenlands kapitaal. De vraag die bij alle discussies over de buitenlandse schuld gesteld moet worden is de vraag naar het nut van het buitenlands kapitaal als het de tendens heeft de ontwikkeling, waarvoor het te hulp werd geroepen, te vernietigen opdat zijn interest betaald kan worden. Dat is een volstrekt absurde kringloop die is ontstaan en die men daarom onvoorwaardelijk ter discussie zou moeten stellen.

Moratorium

We zouden op de vraag kunnen komen: Waarom geen moratorium? Waarom de vernietiging van hele continenten? Waarom? Terwijl het resultaat toch een absurditeit is? Fictieve leningen, fictieve betalingen, hoewel er natuurlijk een eerste betaling van 20 tot 30 miljard dollar is afgedragen. Welnu, 20 tot 30 miljard dollar is voor Latijns-Amerika een enorm bedrag, vergist u zich daarin niet! Anderzijds is het niet zo dat de rijkdom van de schuldeisende landen een product van deze betaling zou zijn. In verhouding tot het nationaal inkomen van deze schuldeisende landen is het heel weinig. Als het niet betaald zou worden, zou men het in de schuldeisende landen economisch niet eens merken. Zo weinig is het. Terwijl het voor landen met een laag nationaal inkomen zonder meer het einde betekent van hun ontwikkeling en tot volkerenmoord leidt, betekent het voor de schuldeisende landen in geen enkel opzicht een reusachtige bron van inkomsten. En dan gaat men zich toch werkelijk afvra-

gen: Wat is eigenlijk het motief? Waarom doet men het eigenlijk? Ik kan daarop geen antwoord geven, ik wil daar nu ook geen antwoord op geven. Ik wil daar -gewoon terloops - een paar opmerkingen over maken. Men vernietigt de ontwikkeling van Latijns-Amerika en van de Derde Wereld. Is dat misschien niet juist wat men wil? Ik bedoel, wanneer iemand iets doet, dan kan hij toch niet eindeloos blijven beweren: 'Ik wou eigenlijk het tégendeel doen wat ik nu doe'. Als men tien jaar lang de ontwikkeling van Latijns-Amerika en de Derde Wereld verwoest heeft door middel van de schuldivordering ... heeft men dan wellicht die verwoesting niet gewild? Is dat niet de opzet? En als men dat niét wil, als men inderdád de ontwikkeling wil waarvan men steeds de mond vol heeft, waarom past men dan niet de mid-delen toe die daartoe leiden?

Hierbij nog een voorbeeld, het voorbeeld van het Marshallplan. Toen in 1948 het Marshallplan gemaakt werd, werd het gemaakt met de bedoeling dat West-Europa zich zou ontwikkelen. Dat was een geopolitieke kwestie, een onderdeel van de confrontatie met de Sovjet-unie. Het Marshallplan betekende in eerste instantie geen toestroming van geld, in eerste instantie was het een kwijtschelding van schulden. Alle buitenlandse schulden van West-Europa werden kwijtgescholden, omdat men wist: Als de schulden niet worden kwijtgescholden, zal West-Europa zich niet ontwikkelen. En bovenop de totale kwijtschelding van de schulden kwam toen het geld, het geld van het Marshallplan. Zonder kwijtschelding van de schulden zou de betaling van dit geld nutteloos zijn geweest. Het zou namelijk onmiddellijk weer overgeheveld zijn om

de schulden te betalen, wat tegenwoordig in Latijns-Amerika voortdurend gebeurt. Dat wil zeggen: Men weet wat schulden te betekenen hebben. Als men dat in 1948 wist, zal men het nú misschien óók nog wel weten. In de Bundesrepubliek en in de DDR weet men het nu óók. Maar als het gaat om de Bundesrepubliek en Polen weet men het nu niet. Daar weet men het niet, daar is het volstrekt irrelevant. Maar als het de Bundesrepubliek en de DDR betreft weet men het: We sturen geen geld naar de DDR, omdat dat onmiddellijk weer zou terugvloeien op de rekeningen van de Westduitse banken. Eerst moet het schuldenprobleem opgelost worden.

Er zijn dus plaatsen waar men het weet en er zijn plaatsen waar men het niet weet. Als men het dus ten opzichte van Latijns-Amerika níét weet, mogen we aannemen dat daarbij andere overwegingen een rol spelen.

Paternoster

De schuldenlastsituatie van Latijns-Amerika en het voortduren van deze schuldsituatie heeft enkele theologische aspecten die van belang zijn. Ik wil dat inleiden met een voorbeeld, dat bijna anecdotisch is, namelijk met het Onze Vader, het Paternoster. In het Paternoster staat een voorbede die luidt: Vergeef ons onze schuld, zoals ook wij onze schuldenaren vergeven. Wel, daar wordt dan naar voren gebracht: De mens heeft een schuld bij God. Bij de mens hebben andere mensen ook schulden. Hoe wordt dat probleem opgelost? Een schuld bij God en anderen staan bij mij in de schuld. En ik weer bij anderen. Het Onze Vader zegt: Vergeef

ons onze schuld, zoals ook wij onze schuldenaren vergeven. Het zegt dus: God incasseert niet, God is geen schuldeiser die betaald wil hebben. Die schuld verdwijnt als jij, zondaar, de ander zijn schuld vergeeft. God zegt dus: Ik vergeef je als jij de ander vergeeft. De schulden vergeeft, niet de zonden. Hij zegt niet: Jij hebt de schuld betaald als je alle schulden aan je schuldeisers betaalt. Dat wordt niet in het Onze Vader gezegd. Dat zou ook precies het tegendeel zijn van wat er staat. Er staat: Jouw schuld is betaald of is weg, als jij de anderen hun schulden aan jou kwijtscheldt. En wanneer jij dat niet doet, bestaat er geen vergeving van zonden. Vergeving van zonden is de vergeving van anderen en dat dan ook nog in een dimensie die hoogst merkwaardig is. Schulden hebben een legitieme, een wettelijke basis. Dat de schuldeiser zijn schulden betaald krijgt is een legale eis. En hier komt toch iets heel merkwaardigs aan het licht. Wanneer je zegt God in het Onze Vader tegen de mensde wet in vervulling doet gaan, zal je niets worden vergeven. Dat is de exacte inhoud nietwaar? Je vervult de wet en dat betekent dat je geen vergeving krijgt. Want de schulden niet kwijtschelden betekent hier: de wet vervullen. Je hebt immers een contract. Jij bent de schuldeiser en hij is de schuldenaar, zo staat het in het contract! Als jij het contract uitvoert, kun jij geen vergeving van je schulden, van je schuld krijgen. Zonde is: het contract uitvoeren. Dat is een heel merkwaardig zondebegrip dat hier opduikt. Men moet daarbij bedenken, dat in de tijd waarin dit gezegd werd praktisch alle schulden onbetaalbare schulden waren, of schulden die waarschijnlijk onbetaalbaar

zouden zijn. Ik zou dit niet van toepassing willen verklaren op de afbetaling van een keukenkast, want daar is er duidelijk van dit probleem geen sprake. Maar het geldt nog steeds in een situatie waarin een schuldenaar - doordat hij niet betalen kan - in een staat van volstrekte afhankelijkheid raakt. Een afhankelijkheid, die voortkomt uit de vervulling van de wet.

De wet maakt afhankelijk wanneer het om een onbetaalbare schuld gaat en de vervulling van de wet is schuld, is zonde, de zonde van het in vervulling doen gaan van de wet. Dat is hoogst merkwaardig. Daar komt duidelijk de interpretatie van de wet naar voren zoals Jezus die geeft, de interpretatie van de wet door Paulus, en ook deze gedachte: Jezus werd gedood, doordat de wet vervuld werd. De wet, wanneer vervuld, doodt. De wet is iets gevaarlijks. Wanneer de vervulling van de wet de totale onvrijheid van de ander betekent, betekent dat de dood. Een ernstige zonde, niet verenigbaar met een verzoening met God. Dan klinkt de bede uit het Onze Vader ineens ook heel logisch. 'Vergeef ons onze schuld, zoals ook wij onze schuldenaren vergeven'.

Beledigingen

Nu is er iets heel merkwaardigs in Zuid-Amerika gebeurd, op het moment waarop de buitenlandse schulden de grens van de onbetaalbaarheid bereikten. Het Onze Vader werd opnieuw vertaald! Het werd verbeterd. Er werd een veel nauwkeuriger vertaling gemaakt. Eindelijk de juiste vertaling: en die luidde: Vergeef ons onze beledigingen,

zoals ook wij hen vergeven die ons beledigen. -Perdona nos nuestras ofensas ...etc. -. Beledigingen zijn wetsovertredingen. Vergeef ons onze beledigingen betekent dan: vergeef ons onze wetsovertredingen, zoals ook wij hen vergeven die tegenover ons de wet overtreden. Wat betekent dat met betrekking met de schulden? Vergeef ons als wij onze schulden niet betalen, zoals wij hen vergeven die hun schulden aan ons niet betalen. Wie is de zondaar? Degene die de schulden niet betalen kan. Daarvóór was degene de zondaar, die de schulden incasseerde. Nu is de zondaar degene die de schulden niet betalen kan. Wie is de zondaar? De arme ... eerst was de rijke de zondaar. En zo heeft die 'betere' vertaling de hele strekking veranderd. Deze nieuwe vertaling - die eenvoudig een vervalsing is - die nieuwe vertaling werd in de zestiger jaren ingevoerd, werd in de zeventiger jaren algemeen verspreid en wordt tegenwoordig voorgeschreven. Tenminste, de Katholieke Kerk heeft nu definitief voorgeschreven: alleen nog deze vertaling. Voorlopig geldt dat alleen nog voor de eredienst, de bijbelvertalingen bleven de originele tekst behouden.

In november was ik in Zwitserland en ik werd in een hotel ingekwartierd. Het was een goed hotel, en dus lag daar een bijbel. Ik heb die bijbel opengeslagen, ik dacht: ik wil toch eens zien hoe het Onze Vader er hier uitziet. En daar stond in: Vergeef ons ons onrecht, zoals ook wij hen vergeven die ons onrecht aandoen.

Zo heeft het er in het Duits nog nooit gestaan, dat had ik in mijn leven nog nooit

gehoord. Het was de vertaling van het Bijbelgenootschap. De Luthervertaling is een rituele vertaling, het zou heel moeilijk zijn daarmee zoiets te doen. In de Duitse Luthervertaling kan men nauwelijks een verandering invoeren. Het Bijbelgenootschap heeft de tekst veranderd, maar niet alleen in het Duits. Ook in het Frans, in het Engels en sowieso in het Spaans en Portugees. Ik heb vervolgens wat informatie ingewonnen en ik heb vernomen dat zelfs de Griekse vertaling, het Griekse origineel veranderd is. Onder het mom van een aanpassing van de vertaling aan het Nieuwgrieks. U moet eens een Bijbeluitgave van het Bijbelgenootschap kopen in het Grieks en u zult dan tot de ontdekking komen dat de Griekse vertaling is veranderd. Zó essentieel is het eindelijk eens een echt goede vertaling te maken, dat men zélf de originele tekst moet vertalen!

Rechtvaardiging

Hier ligt een theologisch probleem, het is niet alleen een ideologisch probleem, het is duidelijk een theologisch probleem. Het is een probleem dat de economie en de theologie aangaat en daaruit blijkt in feite dat wanneer we zagezegd een theologie van de schuld willen maken, wij die helemaal niet hoéven te maken. Onze theologie is de theologie van de schuld. Het is dus niet eenvoudig theologisch over schuld te spreken, het is duidelijk niet eenvoudig over jubeljaren te spreken, of genadejaren. In het Oude Testament zal men heel veel van zulke constructies vinden, die echter eerder theologische ethiek zijn. Wanneer we nu in theologische zin over schuld willen spreken hoeven we er

ons in wezen alleen maar bewust van te worden, dat onze theologie een theologie van de schuld is.

Het Onze Vader wil in wezen helemaal niet over schuld spreken, het wil spreken over: wat is de relatie van de mens met God, wat is verlossing, wat is rechtvaardiging? Daar wil het over spreken, en het gebruikt de schuld om er over te spreken. En het zal dan zeggen -via de weg van de schuld - de zonde zit 'm in de vervulling van de wet, niet in de schending van de wet. En daaruit komt duidelijk een vroeg-christelijke traditie naar voren: de werkelijke zonde komt voort uit de vervulling van de wet, niet door schending van de wet, niet door het maken van inbreuk op de wet. In de loop van de tijd wordt die traditie veranderd en men vergeet dan eenvoudig dat er zonden zijn die door vervulling van de wet ontstaan. Tijdens onze -in ieder geval mijn- socialisatie in de kerk werd nooit over deze zonde gesproken. Zonde door vervulling van de wet ... dat heb ik nooit geweten. Altijd maar overtreding van de wet: appels gestolen, gelogen, al dat soort dingen. Maar nooit dat er wordt gezondigd doordat de wet wordt vervuld. En dat is indirect het centrale zondebegrip van het Onze Vader.

Je zou er nog eens over kunnen nadenken welk beeld dat scheidt van de verlossing. Ik ben van mening dat de eerste theoloog die deze kern van het Onze Vader heeft afgebroken en volledig heeft geherstructureerd, Anselmus van Canterbury is geweest. Anselmus van Canterbury zegt met grote stelligheid dat de rechtvaardige mens de mens is die zijn schulden betaalt. Het Onze Vader zegt: de

rechtvaardige mens is de mens die de schulden kwijtscheldt. En Sint Anselmus heeft dan een discussie met als onderwerp: de onbetaalbaarheid van schulden. Precies hetzelfde probleem als we in Latijns Amerika hebben komen we bij Anselmus tegen. Hij zegt: 'De mens staat bij God in de schuld. En God eist die schuld op'. Dat is niet de God van het Onze Vader. Dié zegt: 'Je staat bij mij in de schuld. Die schulden verdwijnen, als jij anderen hun schulden vergeeft'. Geen probleem. Hij incasseert niet. De God van Anselmus incasseert. Hij is echt een geldschieter. Er moet betaald worden. En dan beschrijft Anselmus een discussie daarover. Zijn opponent zegt: 'Ja, maar de mens kán toch helemaal niet betalen!'.

IMF

Er is een scholastisch principe, dat Fidel Castro eens probeerde te gebruiken in 1985: -Waartoe je niet in staat bent, daartoe ben je niet verplicht-. Er bestaat geen moeten zonder kunnen. Waar geen kunnen is, is ook geen sprake van moeten. Dat is een oud scholastisch principe en Fidel Castro probeerde daarmee te argumenteren in de discussie over de onbetaalbare buitenlandse schulden. Hij zei: 'Wat men niet kan, daartoe is men ook niet verplicht. Dus we betalen niet. We kunnen het immers niet! Dan móeten we het ook niet'. En wat zegt het IMF? Precies hetzelfde wat Anselmus zegt: 'Als er sprake is van onvermogen te betalen is het de schuld van de debiteur-landen dat hun schulden onbetaalbaar zijn geworden. Voor hun geldt dat principe niet. Precies hetzelfde zegt Anselmus als hij zichzelf die vraag stelt.

Het is in de vorm van een dialoog waarin hij dat schrijft. Als opponent stelt hij zichzelf die vraag. We hebben tegenover God een schuld. We kunnen die echter niet betalen. Wat moeten we nu doen? Wanneer we niet betalen kunnen, hoeven we dat toch ook niet te doen? Wat men niet kan, daartoe is men ook niet verplicht. Waar geen kunnen is, is ook geen moeten. En Anselmus zegt dan: 'Dat gaat in dit geval niet op. Want het is de mens zélf die er schuldig aan is niet te kunnen betalen. En dus blijft de verplichting te betalen gehandhaafd'.

En dan komt de constructie van de dood als offer. Jezus als doodsoffer. De dood van Jezus is de prijs waarmee Gods eis tot betaling wordt voldaan. De onbetaalbare schuld wordt met bloed betaald. Of, naar de dialoog van Anselmus toe vertaald: Het bloed van de mens - dat helemaal niets waard is - wordt betaald met oneindig waardevol bloed, dat werkelijk betalen kan. En dat is het bloed van de God-Mens. Het godsbeeld wordt dan anders, God is niet meer de God die geen schulden betaald wil hebben, misschien ook omdat ze niet betaald kunnen worden, de God die zegt: 'We sluiten een verdrag. Ik vergeef jóú je schuld, jij vergeeft alle schulden die anderen bij jou hebben. We sluiten een verdrag, een verdrag tussen gelijken. Ik vergeef jou, jij de anderen. De schulden worden geliquideerd. Geen enkele schuld kan betaald worden, dus schrijven we ze allemaal af. Ik doe dat niet in m'n eentje, terwijl jij doorgaat de schulden van anderen te incasseren'.

Anselmus zegt: 'God kán de schuld niet kwijtschelden, want wanneer hij die zou kwijtschelden zou hij onrechtvaardig zijn. En hij gebruikt dezelfde argumenten, die bijna letterlijk door het IMF gebruikt worden: Hoe onrechtvaardig zou het zijn de één zijn schuld te laten betalen en de ander niet. Degene die niet betaalt, krijgt zomaar een kadootje! Wat een ernstig onrecht tegenover degene die betaald heeft! En datzelfde betoogt het IMF uitvoerig. Er zijn landen die betaald hebben, zoals Zuid-Korea. Een land als Brazilië heeft níét betaald. Wat een onrechtvaardigheid zou het jegens Zuid-Korea zijn als we de schulden van Brazilië aan dat land kado zouden doen! Het is verbazingwekkend hoe synchroon hier wordt gedacht. Zodat God - de God van Anselmus - als een woekeraar verschijnt en vooral als een onbarmhartige God. De mens van wie betaling van schuld wordt afgeperst kan nooit tot de God van Anselmus bidden, dat is onmogelijk! De God van Anselmus is de God in wiens naam betaling wordt geëist. Dat ís zijn God niet. Tot hem kan hij zijn gebed níet richten, dat is totaal onmogelijk. Ofwel, hij berust en bidt om de kracht deze totale onbarmhartigheid te accepteren. Dat is de enige manier waarop hij genoegdoening kan krijgen. Dat wil zeggen: door de mystiek van het kruis. Men kan geen hulp van deze God verwachten. Dat is het volledig troosteloze godsbeeld dat door Anselmus ontstaat en dat centraal komt te staan in de burgerlijke maatschappij. Ik ben van mening toegegaan dat de burgerlijke maatschappij ideologisch eigenlijk met Anselmus begint. Daar komt dan deze spiritueel volledig troosteloze leer vandaan, die burgelijk wordt getransformeerd in het pure beginsel van de

vrije markt, in de pure onderwerping aan het marktmechanisme. Voor het marktmechanisme bestaat geen alternatief. Maar ik denk dat hierdoor misschien duidelijk wordt, hoe als het ware opduikt, wat een nauwe relatie er bestaat tussen economie en wetenschap en tussen zo'n concreet probleem als de schuldsituatie van Latijns-Amerika en bepaalde theologische tradities.

Socialisme

Ik zou dan nog kort op een derde punt in willen gaan, namelijk wat nu de crisis van het socialisme voor de situatie van de Derde Wereld betekent. Ik wil nu niet dieper ingaan op de oorzaken van de crisis waarin het socialisme verkeert. Ik ben van mening dat het socialisme altijd heeft geprobeerd alternatieven voor het kapitalisme te bieden in bepaalde en belangrijke sectoren van de samenleving. Het historische socialisme zoals het in de Sovjet-Unie ontstond, is daarin niet geslaagd, is nu in een interne crisis geraakt en dat heeft zeker gevolgen. Allereerst is het gevolg dat het kapitalisme als heer en meester overblijft. Wat het in de 18e eeuw was, is het in deze eeuw opnieuw: heer en meester. Er ontstaat een totaal monolithische wereld, een volledig homogene maatschappij die betrekking heeft en zich oriënteert op maar één punt: dat is het kapitaal. Daarmee is echter ook een eind gekomen aan de dreiging die ten opzichte van de kapitalistische politiek uitging van een alternatief, dat mogelijk realiteit had kunnen worden. Het kapitalisme

heeft geen last meer van politieke en sociale bewegingen die in plaats van het kapitalisme iets anders opbouwen, dan wel zullen of willen opbouwen. Ik stel het nu heel extreem, maar ik denk dat ik daarmee de tendens weergeef: het kapitalisme heeft geen tegenstanders meer. En daaruit volgt weerdenk aan dat befaamde 'menselijk gezicht' van het kapitalisme - dat het kapitalisme geen menselijk gezicht meer nodig heeft. Want dat menselijke gezicht was steeds nodig in de discussie met een socialisme, dat heel reële kansen had het te vervangen. Zodat het voortdurend noodzakelijk was zich met 'het menselijk gezicht' bezig te houden. En dat leidde er zelfs toe, dat ook het socialisme daardoor werd aangestoken: het socialisme Met Het Menselijke Gezicht tegenover het kapitalisme Met Het Menselijk Gezicht. En omdat het kapitalisme nu geen volwassen alternatief meer tegenover zich heeft, heeft het kapitalisme ook geen menselijk gezicht meer nodig. Het treedt weer op een heel directe manier op. Een kapitalisme, zo direct, als we in geen honderd jaar meer hebben gekend. Uit een extreme situatie, zoals ten tijde van de nazi's kwam tevoorschijn - laat ik het anders formulerenbinnen het scala van gedragingen van het kapitalisme - was zoiets als een 'sociaal kapitalisme' voorhanden en dat leidde er toe, dat we ongeveer honderd jaar interventionistisch kapitalisme hebben gekend. Terwijl wij nu met een heel extreem anti-interventionistisch kapitalisme kennis maken: een kapitalisme zonder hervormingen.

Jezuïten

Hervormingen zijn onverenigbaar met kapitalisme, dat is de stelling die het huidige kapitalisme zélf verkondigt. Ik vond het bijna symbolisch, toen ik afgelopen november hier in Europa was en de Berlijnse muur viel. Ik ben van mening dat de val van de Berlijnse muur overduidelijk de diepte van de crisis symboliseert van de socialistische landen en van hun overgang naar de kapitalistische economie. Drie dagen na de val van de muur vond de massamoord plaats op de Jezuïten in San Salvador. Ik zeg niet dat er een oorzakelijk verband bestaat, dat wil ik niet beweren. Maar een symbolisch verband is er wel: Het kapitalisme heeft geen menselijk gezicht meer en het heeft het ook niet meer nodig. De moord op de Jezuïten straalde in zoverre symboliek uit, dat hij bijvoorbeeld in de Bondsrepubliek na drie dagen was vergeten. De moord was zo gemakkelijk te verwerken, dat hij pas op de tweede dag nadien op het televisiejournaal verscheen en nadien niet meer. In andere landen was dat iets langer, maar nergens meer dan een maand. Het gebeurde was weg en het bestaat nu helemaal niet meer. Het is bijna een kwestie van slechte smaak als je er iemand nog aan herinnert. Het is weg, de Katholieke Kerk heeft er zo goed als niets over gezegd. In Centraal-Amerika bestaat het helemaal niet, het is weg. Dit kapitalisme ként geen problemen meer, denk ik. Een dergelijk optreden, een dergelijke massamoord, zou in een tijd waarin er bloeiende socialistische bewegingen bestonden eenvoudig niet mogelijk zijn geweest. Dat zou zich getransformeerd hebben in een enorme aanklacht. Plotseling gebeurt dat niet meer. In tegendeel. In

Costa Rica verscheen een maand geleden in een krant een hoofdartikel onder een kop die nadien uit den treure en in alle toonaarden werd herhaald: 'Het socialisme is geen tegenstander meer!' En vervolgens werd besproken dat de presidentskandidaat in Brazilië - Lula - bijna had gewonnen. En het vervolg luidde: 'Onze tegenstander is niet het socialisme, want deze presidentskandidaat is geen socialist. De enige tegenstander die we nu nog hebben is de bevrijdingstheologie'. Lula had bijna gewonnen, omdat er nog een bevrijdingstheologie bestaat. Er bestaat een tendens - en die heeft inderdaad een brede basis - de bevrijdingstheologie in dit perspectief te plaatsten en misschien ook zo toe te passen.

In ieder geval is de huidige situatie: een enorme verzwakking van welke oppositie dan ook tegenover de gevolgen van de kapitalistische politiek in Latijns-Amerika. En daarom ben ik ook van mening dat de crisis van het socialisme, zoals die thans in Oost-Europa zichtbaar wordt, het schuldenprobleem enorm zal verscherpen. Er is geen reden meer de schulden weg te strepen. Men kan rustig doorgaan, er is geen tegenstander meer. Er zijn geen stemmen meer te horen, er zijn geen stemmen meer in West-Europa, er zijn geen stemmen meer in de Verenigde Staten - kleine solidariteitsbewegingen uitgezonderd, die misschien door de stilte heen kunnen breken - maar de oppositie heeft geen macht meer, er zijn geen stemmen meer die macht hebben. Geen stem die zich in de Veiligheidsraad, bij het IMF, bij de Wereldbank of contra de Wereldbank, contra het IMF zou kunnen verheffen. Die gezag zou hebben en die ook over een onderhandelingspositie zou

beschikken. Er ís geen onderhandelingspositie meer, zodat - meen ik - het resultaat van de crisis van het socialisme óók zal zijn, dat de catastrofale gevolgen van de schuldensituatie, zowel in Latijns-Amerika als in de Derde Wereld, zich zullen verscherpen en er nergens een uitweg te bespeuren is.

Dit waren ongeveer de gedachten die ik wilde uitspreken. Ik hoop dat het in het Duits te volgen was. Ik dank u.

Franz J. Hinkelammert